

УДК 821.163.41.09-1 Петковић-Дис В.
DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina36-68329>

Оригинални научни рад

Јелена Б. ОГЊЕНОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Центар за интердисциплинарна истраживања и развој истраживача

ПОЕЗИЈА ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ: ОДНОС ПРЕМА ФИГУРАМА АУТОРИТЕТА У ПЕСНИЧКИМ ЗБИРКАМА ВЛАДИСЛАВА ПЕТКОВИЋА ДИСА**

*„Ја данас имам једно тврдо време,
Маскиран њорок, развраћ и незнање:
С висине блуда дойиру ми иде
За суверено једно распадање.”*

(Владислав Петковић Дис, *Распадање*)

Айсиракт: У предстојећем истраживању ћемо настојати да поетику Владислава Петковића Диса сагледамо у контексту егзистенцијализма – једне од круцијалних филозофија послератне епохе. Дисов антиципаторски гениј биће тумачен посредством две његове песничке збирке (*Ујољене душе; Ми чекамо цара*), на основу уочених наговештаја егзистенцијалистичког духовног стања. Приметили смо да је у многим Дисовим стиховима, иако прикривено, присутно неповерење и напуштање било каквог трансцендентног или нетрансцендентног ослонаца – што је један од кључних постулата индивидуалистичке филозофије егзистенције. Сходно томе, на примеру прве Дисове збирке (*Ујољених душа*) биће тумачен песников отклон од Апсолута, док ће се у збирци *Ми чекамо цара* испитивати песников иронични однос према фигури владара (профаног ауторитета). Циљ нашег истраживања, изузев пружања још једног доказа о уклопивости ове поезије у егзистенцијалистички (*сарђировско-камијевски*) однос према послератном свету и његовим нарушеним вредностима, биће препознавање импулса раног авангардног песништва.

Кључне речи: Владислав Петковић Дис, *Ујољене душе, Ми чекамо цара, Апсолут, ауторитет.*

* ORCID 0009-0008-0556-4549, jelena.ognjenovic@ff.uns.ac.rs

** Рад је написан за потребе учешћа на конкурс за есеј о Дисовом стваралаштву, који сваке године, у оквиру манифестације „Дисово песничко пролеће”, расписује чачанска Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”. На поменутом конкурс у (63. „Дисово пролеће”) овај рад је освојио прву награду, након чега су одломци објављени у 57. броју листа „Дисово пролеће”.

ДИСОВА МЕЂА: ПРЕ И ПОСЛЕ ПАДА МОДЕРНЕ

Шта ново казати о песнику о чијем је стваралаштву исписано већ толико хартије? Како започети ново писање о старим, на стотине пута кодираним, па изнова разоткриваним мотивима, симболима и интенцијама? Како продрети у полифонију критичарских гласова, не *ојрешиши* се о њих као Скерлић о *Уйойљене душе*, а ипак са њима беседити?

Дис – мистични, неодгонетнути алијас једног „чаплиновски смешног човечулка“ (Раичевић 2011: 28) – уз себе је привезао многе критичарско-теоретичарске дилеме, распре, отворене сукобе и епохалне преврате. Све док авангардни стваралаци име Владислава Петковића нису уздигли до култа, оно је писано као маргина и тумачено као омражени експес, слепи кутак и краткотрајни поремећај ритма у ерудитној хармонији српске модерне. С правом би се могло уочити да се појава овог амбивалентног поете ни дан-данас не тумачи аутономно, издвојено од филозофских система, опречних интерпретаторских мњења и општих места.¹ Принуђена да левитира на лимесу романтичарског перфекта и авангардног футура,² поетска реч Владислава Петковића Диса чини се помућеном и непрозирном – читљивом само уз помоћ лупе двадесетовековних литерарних арбитара. Утамничен најпре у критици Јована Скерлића, те, на њој пониклим, вишедеценијским полемикама, исконско Дисово певање остало је помућено, недослушнуто и заборављено. *Паг* из те папирне тамнице, саткане од грлатих превирања тумача, паралитерарних несугласица и социополитичких уздања, која умногоме прерастају оквире *скромној* фондуса Дисових стихова, чини се болнијим и неизвеснијим од оног чувеног пада у постојање.

Много је опречних, међусобно искључивих, а, надамсе, свадљивих становишта о кратковидом чачанском песнику – од полемика о његовом формалном (не)образовању

- 1 Проф. др Миливој Ненин ће у једном свом есеју („Дисова изгнанства“) указати на проблем који се неизбежно јавља при перцепцији овог песника. Не само поетика – већ и Дисов меланхолични карактер, портрет, породичне прилике, а потом и *предсказана* трагична смрт – уврежили су се у мит српске *йаланке*. Један такав, модерни мит противи се варијацијама, па није чудо да поменути књижевни историчар своје разматрање започиње *in medias res*, нанишанивши кључну аномалију *йосйскерлићевских* аналитичара – њихову апсолутну зависност и покорну уклонивост у пређашња тумачења. „Слика о Дису данас у српској књижевности готово је окамењена. Да ли ће то бити онај кафански Дис, који седи за столом са чашом у руци, или ће то бити Дис који разбарушен иде по Београду, више и није битно. Тек, најчешће се нуди слика једног великог детета које необавезно и неодговорно пролази кроз живот. Уз то, наравно, иде и извесно сањарско несналажење у животу“ (2006: 5).
- 2 „Дис је очигледно стваралачки прескочно војислављевско-парнасовску фазу наше поезије и из романтичарске поетике директно ускочио у модерну“ (Милинчевић 1977: 136). Становиште о наводној немогућности фиксације Дисове поезије у време у којем је стварана, иако непорециво, допринело је миту о његовом визионарском мистицизму. Међутим, многи историчари српске модерне износе премису да се Дисова појава никако не би смела разумевати као експесна или усамњеничка. Предраг Палавестра у есеју – „Проклетство неизрецивог: Владислав Петковић Дис“ – закључује да је највећи антипод Дисовог певања, Јован Скерлић, „пред историјом више наудио себи но Дису“ (1986: 309). Побројавши кружок авангардиста (Светислав Стефановић, Димитрије Митриновић, Исидора Секулић), чије стасавање тече упоредо са заснућем модерне и њених арбитара, Палавестра казује: „Уз то, Дис у тренутку Скерлићевог напада није био без одбране – усамљен је био Скерлић, а не Дис. У оцени *Уйойљених душа* Скерлића готово нико није подржао, док су Диса узели у заштиту сви водећи млади критичари и сви песници за које се везују почеци српске књижевне авангарде“ (1986: 309).

и ингениозној самоукости,³ индивидуалистичком егоцентризму *Уйойљених душа*, насупротив којег се уздижу колективистички заноси збирке *Ми чекамо цара*, до, истовременог, тумачења ове поезије у кључу песимистичких, ничеовско-шопенхауеровских, или оптимистичких, платонистичко-стоицистичких, филозофских доктрина. Тај нерешиви полилог могао би се протумачити као *кривица* самог Диса, његових емоционално-психолошких амбиваленција, конфликта и ломова.

Сваки крајолик Дисовог песништва је двојак – сваки мотив обременен вишеслојним, врло често и апсолутно опозиционим значењима, сједињен са мелодијом меланхолије, трагичне слутње и визионарског краха.⁴ Управо ове амбиваленције између поете и дезоријентисаног предатног човека, који предосећа близину и брзину светског суноврата, те пад свих дотадашњих хуманих, етичких, интелектуалних или метафизичких уздања, од његове поезије чине егзистенцијалну филозофију у сликама. Те су слике углавном мрачне, опскурне, отежане мртвилом – за њима не стоји утеха, уздање у трансценденцију нити жеђ за вечношћу.

Док је романтичарска поезија својом вером у општост духа, својим признавањем самосталности његових категорија, поставила безлични дух за своју основу, Дисова поезија ослонила се на постулат једног човека и његовог искуства. Ова поезија значи почетак егзистенцијалног става у нашој лирици (Павловић 2005: 206).

Када се са Дисове поезије свуче баласт сукобљених критичарских полилога, оно што остаје је наго искуство ововремене и овостране индивидуе (сартровски) оптерећене сопственом егзистенцијом, (кјеркегоровском) меланхолијом, тихим, сетним (камијевским) бунтом. Једно живљење на пркос самом животу!

ДИСОВО НЕБО: ИШЧЕЗНУЋЕ АПСОЛУТА У УТОПЉЕНИМ ДУШАМА

Идеја о уклопивости мотивских комплекса егзистенцијалистичке филозофије у поезију Владислава Петковића Диса појављује се као честа литерарна одредница.⁵ Међутим, иако се Дисов антиципаторски гениј често аргументује овом симултаном, многи теоретичари јој се противе. Милан Ранковић ће у студији (*Особености Дисове поезије*) потврдити недвојбене сличности између Кјеркегорових, Сартрових, Јасперсових и Хајдегерових филозофских начела и Петковићеве поезије – но, уз упозорење

3 Питање о Дисовој учености најчешће се потезало у контексту његовог угледања на стране песнике – француске симболисте: Бодлера, Верлена, Малармеа, на чије поетике Дисова и те како налази. Павле Зорић („Да ли је Дис био несхваћен?“), подстакнут овом енигмом, износи претпоставку: „Часописи и листови у којима је Дис сарађивао доносили су преводе западноевропских импресиониста и симболиста, и сасвим је логично закључити да их је Дис читао и тако био, бар из друге руке, упознат с новим књижевним покретима” (1995: 104).

4 „У оквиру Дисовог поетског доживљаја могуће је поставити следећу поларизацију: с једне стране – срећа, љубав, доживљајно-емотивно богатство, прошлост, сан; с друге – несрећа, резигнација, доживљајно-емотивна празнина, садашњост и будућност, јава” (Ранковић 1976: 117).

5 Навешћемо неколико примера текстова који тематизују ову идеју: *Биће и језик* (Радомир Константиновић), *Ка њој иници српске модерне* (Предраг М. Јашовић), *Особености Дисове поезије* (Милан Ранковић).

да би се њима могао осветлити тек део његове, много комплексније, поетике. „Диса би, међутим, погрешно било сматрати за нашег предегзистенцијалистичког песника, због тога што *само један гео* његовог естетског доживљаја садржи антиципацију оних доживљајних стања, која су могла бити полазна основа и за егзистенцијалистички доживљај света” (1976: 186).

Прва збирка Петковићеве поезије (*Ушћољене душе*, 1911) узима се као *corpus delicti* о његовом стихованом егзистенцијализму,⁶ док се потоњи регистар родољубивих стихова (*Ми чекамо цара*, 1913) доживљава као чин додворавања Скерлићевим издањима, услед којег су, како је Миодраг Павловић казао, поетске емоције *симулиране* (2005: 233). Иако по много чему диферентне, обе збирке се пресецају у атмосфери неповерења и напуштености од ауторитета, Апсолута или владара – то јест, свести о губитку ослонаца као доминантном егзистенцијалистичком сазнању. Трагична усамљеност Дисовог лирског субјекта разумева се као последица немогућности продирања у есенцију бића,⁷ последица губитка отаџбине и породице⁸ – но, у најошштијем смислу, песников фатум је последица губитка уздања у трансценденцију.

Дис ће, пре свега, уз одређене недоумице, покушати да узроке оваквих егзистенцијалних стања, беспућа живота или неуспеха човекове егзистенције у целини, веже за *ајсолуић*. А тај апсолут, за разлику од раније поменутих, општих, апстрактних појмова – *идеја*, као исходишта егзистенције – сада је делимично конкретизован, приближавајући се неком *суровом боју*, чија се рука, по узору на религијски призор, помаља кроз облаке (Шутић 1985: 114).

Већ самим насловом – *Ушћољене душе* – Дис ће се одредити за јединствени поетски хабитат – поднебље коначности, окончаности и умртвљених постојања – свет у потпуности (на)стран тадашњем књижевном просценијуму. У таквом, наопачке изврнутом, поретку, чији барјактари су покојници, песников дух: „нека рука злокобно веже”/„за земљу и за свет немио”, тамо где „више нема неба” („Коб” – Дис 2004: 7).

Учестало вариран, мотив неба један је од кључних елемената у Дисовој обрнутој космогонији – небо, обитавалиште Апсолута, оностране лепоте и спокоја, у *Ушћољеним душама* илустровано је као „мутно, издубљено, кобно” („Слутња” – Дис 2004: 39), „незнатно и мало” („Предграђе тишине” – Дис 2004: 41). Уколико боју морске површи протумачимо као рефлексију небеског плаветнила, могли бисмо казати да су

6 У обимном есеју посвећеном Дисовом песништву („Биће и језик”), Радомир Константиновић се осврнуо на чувену максиму Жана-Пола Сартра („Егзистенција претходи есенцији” – 1964: 8 – то јест, постојање претходи бићу, које се *рађа* у ситуацији избора), претпостављајући да је у *Ушћољеним душама* остваривање човековог есенцијалног нивоа онемогућено. „*Егзистенција је њајна јер није есенција*. Или је позив на есенцију, али позив коме, међутим, не може се удовољити. Егзистенција је пакао јер је удаљавање од раја, који је есенција у њеној свеобухватности која значи свеприсуност или свејединство. Она је, у ствари, и због тога, увек за Дисов дух егзистенција непрестаног падања” (1983: 266).

7 Егзистенцијализам Дисов је у његовом осећању егзистенције као патње због отуђености од пуноће бића (од есенције), и као патње у покушају, нагонском, да се та пуноћа оствари, да се кроз егзистенцију, против ње (као непосредно-дате) продоре до есенције” (Константиновић 1983: 267).

8 „Губитак домовине био је губитак ненадокнадивог домћег огњишта, јединог драгог кутка у свету” (Павловић 2005: 198).

Дисове душе, заправо, утопљене у рунираном плаветнилу на коме је, *йре йада*, становала трансценденција. У песми која дели наслов збирке, Дис стихује компаративну нит између мора и неба: „Губе се редом, труну под животом / Алеје бола и поднебља плава” / „Гледајућ дуго тај маглени вео, / Камо се дани моји разасуше, / Шири се покров велик, простран, бео / Под којим леже утопљене душе” (Дис 2004: 29).

Поистоветивши морски покров са небеским,⁹ Владислав Петковић Дис ће земну и астралну половину простора сажети у једно – простор егзистенцијалног и постегзистенцијалног пакла,¹⁰ у којем душе, у одсуству Апсолута, бивају обремене не коначношћу и лишене утехе библијског васкрсења и бесмртности.

Уместо да буде антитеза животу, смрт постаје иманентни део живота, чак – сам живот. Ово прихватање *смрти* *йрикрива йрошйвуречности* између *живој* и *смрти*. *Смрти йосијаје живој* – *збој йоја шйо йрави живој не усьева да се самоосиьвари* (Ранковић 1976: 280).

Као *йорш*ал између света живих и света мртвих успостављен је мотив гроба. Чини се да су многе песме из *Ушойљених душа* испеване из визуре упокојених, у раку положених тела, чији је медијум песник.¹¹ Мртви у поезији Владислава Петковића Диса своје егзистенције настављају постхумно – гроб постаје факт о ограничениости људског постојања и граничник живота за којим не стоји трансцендентна сила. Ниједан упокојеник из Дисове поезије, након умирања, не проналази Апсолут – попут тајанствене жене из антологијске песме „Можда спава” – песникови покојници уснули су тако да им „гроб тужно негује стас” (2004: 17). Самртни трен поима се као утонуће у сан у којем телесност и чулни афекти не нестају – напротив – када се упокоје, постају још сензуалнији, тананији и израженији, тако да се свет мртвих, Апсолутом недотакнутих душа, посредством чулности *сиуши*а до света живих. У песми „Плаве мисли”, ламентујући над драгом покојницом, песнички субјект хипертрофира загробну лепоту, чезнући за сопственом смрћу и наставком прекинуте овоземне љубави: „О нисам знао да са својим гробом / Ја носим срећу и састанак с тобом. / Постеља твоја, гле, како је мека, / Ко твоја коса”, конкретизујући жељу у последњој строфи: „Рођење своје заволећу гробом” (2004: 38).

9 Небо се на симболичкој равни повезује са прекривачем и у песми *Плаве мисли*, када лирски субјекат на одру умрле вољене буде опевао: „О, ал' ја ћу сада / Будућност своју, јаву стару, бону, / Заклонит тобом и носити небо / Постељу твоју, моју васиону” (2004: 38).

10 Хронотоп пакла је у овој поезији изузетно развијен и комплексан. Дисов пакао осликан је у дантеовском маниру – као простор чулане наказности и телесног мучеништва – постављен у потпуно опозицију према хришћанском доживљају пакла као духовног патништва. Свођење пакла на материјално-визуелне призоре још је један чин одступања од Апсолута и детронизовања метафизичко-библијске космогоније. Миодраг Павловић ће у пресеку пакла и земне егзистенције препознати слику модерног града. Павловић ће казати да се у Дисовој поезији „инферно никад не ставља на пасторалну сцену, – тип његове организације од Дантеа до Елиота, од грчке митологије до Вергилија, увек је збијен и смишљен по плану неког кажњеничког насеља, никад не личи на слободан живот у природи. Праслика пакла створена је кад је створен први град” (2005: 203).

11 „Кад склопим очи – и то једном биће / Нестаће свести где су моје биле/ Идеје, мисли, и покров од свиле, / Поклопац, земља тело моје скриће” („Њено име” – Дис 2004: 10). „И док земља мирно прима цвеће, / Као ваздух умрле цвркоте, / Моја мисо'о лагано се креће / Кроз гробове у мртве минуте” („Плава звезда” – Дис 2004: 11).

Окренуте лицем ка небу, очи умрлих утапају се у оностраном плаветнилу без могућности да у њему угледају Апсолут. Мортални и живи свет у поетској Дисовој хоризонтални (горе: смрт–сан–Апсолут / доле: живот–буђење–телесност) стапају се у идентичној *axis mundi*, чиме се трансцендентно у потпуности пориче, јер, и пре и после живота, „свак живи у гробу свом, само што неће/ Да види гроб” („Оргије” – Дис 2004: 32).¹²

Свет живих изједначава се са светом утопљених све док, на врхунцу (над)егзистенцијалног апсурда, не дође до упокојавања саме смрти. Сила умирања смислена је само уколико наспрам ње стоји сила опстајања. Парадокс смрти која умире, уколико се до краја оваплоти, опеван је у „Јутарњој идили” – песми у којој једнако умире све и оног света: „Неба нигде нема. Можда је пропало” (2004: 22) / „Залазе сва бића, и пропаст их носи” (2004: 23) / „Уз очајни ронац умираху греси” (2004: 23) / „И неста планета и животу трага” (2004: 23) / „Изумире смрт. Више нема људи” (2004: 23).

Лирски субјекат у апокалиптичној илузији поистовећује трагизам смрти у животу и смрти у смрти; тело и дух одумиру истоветно („Земља, њено време. Умираху боје / С њима душе људи и гробови њини” – 2004: 23), остају пасивни, те бивају увучени у спиралу умирања која, одрешена од трансцендентног патроната, помахнитала, саму себе прождире.

Пре него што Дисов апсурд живљења доспе до кулминације у, готово подругливом,¹³ чину самоубиства смрти, све његове перспективе постојања *измрвиће се* у једном несклопивом мозаику.¹⁴ Губљење трансценденције иницијална је каписла за растварање основних хуманих импулса: међуљудске блискости и комуникације. Владислав Петковић Дис наслутио је модерни култ индивидуе, чији је човечанство поклоник до данас. Расецањем кохезивне нити Апсолута расецају се све повезнице међу бићима – преовладавају отуђеност, опхрваност интроспекцијом, емоционална закржљалост и вербална заумност.

12 Даница Андрејевић у студији (*Српска поезија XX века*) пружа другачији, оптимистичко-религијски кључ за одгонетање комплексног Дисовог поистовећивања горње и доње сфере, репрезентоване небом и гробом: „Небо је трансценденција, сувереност, поредак у свему, Дисова тежња ка успостављању и трајним решењима света, чежња за високом блаженошћу која је опет и тамо, у сну, обавијена тајном језом. Напокон, гроб је материјалан вид крајњег уточишта душе, тачка смрти, али и могућег ускрснућа у мајци, новом утерусу. Ако постоји пренатални свет звезда, могао би постојати и пут прелаза у другу раван света” (2005: 44).

13 Песникова девастација апокалипсе, остварена свођењем смрти на коначни ентитет, евидентна је у истоветности првог и последњег стиха: „Имао сам и ја веселих часова” (2004: 23). Масовно изумирање природе, човека, космоса, и, на крају, смрти саме, за песника је један радосни трен – доказ о бесмислу егзистенције за којом не стоји никаква астрална инстанца, већ апсолутно ништавило којем ни смрт не може да умакне, јер је и сама, да иронија буде већа, смртна! Управо та, хипертрофирана радост лирског субјекта, доказ је *камијевској* живљења упркос животу, упркос смртности. „Позивом на овакав живот, он заправо устаје против таквог живота” (Јашовић 2017: 167).

14 Новица Петковић ће у *Оледима о српским јесницима* истаћи да је Дис „био и први наш песник код кога се распала целовита слика света. Она се у његовим песмама расула у фрагменте. Повремено наилазимо на понорна и сновидовна прозрења, али се губи смисаона целина. Зато он има тако мало *целих лејих јесами*, како би рекао Богдан Поповић. Песник који је као ретко ко код нас био заокружен расулом можда није ни могао да напише таквих песама” (2004: 83).

Многи ревалоризатори Петковићеве поетике примећивали су обезличавање и семантичку дислоцираност¹⁵ његовог језичког кода. Радомир Константиновић ће врло оштро казати да језик Дисове поезије „не казује ствари већ своју *немоћ казивања*, као саму *немоћ* рационалне свести или *моћ* једне савршено ирационалне над-воље која је с ону страну сваког опредмећивања, и која се овде не казује језиком већ његовом *немоћи* [...]” (1983: 282). Заумност говора, последица одрођених и разорених људских веза, тумачена је као еденска јабука, први грех који ће у касније авангардно песништво продрети уз име Владислава Петковића Диса.¹⁶

Айсолућина смрт се у Дисовој поезији одвија хијерархијски – за смрћу Апсолута, кохезивне свезе међу људима, следи смрт комуникације, за њом смрт човека, а за човеком и смрт самог бића. А када и бића нестане, у потпуном усамњеништву умире и смрт. У (*аутиодиоирафском?*) прозном спису, „После шест година”, сновиди песник је једним параграфом проказао ишчезнуће Апсолута за којим ће се у смрти утопити свако живо и свако мртво биће:

Без религије и без свога бога кога су изгубили на овој земљи, данас се пријатељи налазе каткада и састају да у мукама један пред другим преживе бол своје душе и реку свога живота. Некада су људи сва та страдања подносили невидљивоме са дивљењем и страхопоштовањем. Али лепо време богова прошло је (1957: 26).

ДИСОВА ЗЕМЉА: ИРОНИЗОВАНА ФИГУРА ВЛАДАРА У ЗБИРЦИ МИ ЧЕКАМО ЦАРА

Урушавање вишег арбитра, отпочето у двадесетом столећу, текло је хијерархијски, те по напуштању Апсолута бива изображена његова земна рефлексија – владар, световни и профани предводник колектива. Деструкција било каквог ауторитета, радикализована након Другог светског рата и распада тоталитарних режима, уочљива је најпре у отклону према традицији и конвенцијама раних авангардиста. „Пуни вере у анатемисане заставе сутрашњице, млади авангардисти нису ни могли ни хтели да прихвате самовољу учитеља” (Палавестра 1986: 313).

Претеча послератних интелектуалних фаланги на нашим просторима био је Владислав Петковић Дис. Стихови успротивљени метричком идеализму и строфе огрезле у кошмарним призорима неповратно су уздрмали пиједестал тадашњих литерарних аутократа – Богдана Поповића и Јована Скерлића, те њиховог

15 Многи су семантичку прозирност и пренаглашену варираност истоветних мотива (очи, поглед, крин, јоргован, плаветнило) разумевали као одраз Дисовог слабог образовања. Међутим, чини се да је обезначавање универзалних песничких симбола њиховим непрестаним зазивањем, десакрализацијом, и семантичком дислоцираношћу визионарско Дисово упозорење на испражњеност реч од смисла – такозване смрти језика коју су тек постмодернистички теоретичари дијагностиковали и описали.

16 Језички стил Дисове поезије често је илустрован у опозицији са парнасовским изразом Јована Дучића: „Док је Дучић српски песнички језик довео у ред, установио и учврстио његов духовни поредак, Дис му је открио ирационална својства, ону метафизичку димензију, без које се не може ни изразити ни схватити модерна песничка мисао” (Палавестра 1986: 314).

ауторитарног гласила – „Српског књижевног гласника”.¹⁷ Миливој Ненин у овом Дисовом *анђажману* препознаје виши чин, рушење „читаваог културног програма”, које се заснивало на „европеизацији српске књижевности, засноване, између осталог, и на сузбијању боемије и романтике” (2006: 16).

Колико год да је Дисов поетски преврат био спонтан, до детиње наивности искрен, његов *йрећи чин* могао би се тумачити као врло промишљен и интенционалан. Збирка *Ми чекамо цара* посвећена „Његовом Краљевском Височанству Престолонаследнику Александру, команданту Прве армије”, у „најискренијој оданости” (Дис 2004: 63), вишедеценијска је енигма, над којом су чешће постављана питања него што су нуђени одговори. Тумачења Дисове друге збирке углавном се дају спорадично, као фусноте о промени смера на његовом поетском компасу, и то зарад подилажења Скерлићевом родољубивом императиву. Пластифициране, недосегнуте, *мимејичке* емоције.¹⁸ Са друге стране стоји кружок аналитичара који у преградама ове патриотске поезије препознају искомску елегију ратног страдалника, за чијим одласком чиле хоризонти домовине и огњишта.¹⁹ Пресек ове две, поприлично екстремне, аналитичке хемисфере покушаћемо да пронађемо када ову неочекивану збирку сагледамо као иронијско поигравање са култом личности уз, истовремено, одавање почаст култу заједнице.

Већ и сам наслов збирку одељује на две парадигме – *ми*, колективни импулс изражен као певање у првом лицу множине, и *цар*, владалац, треће лице под чијим патронатом је заједница. Ова два агенса повезана су глаголом *чекаји*.²⁰ *Трајно йасивизирано сйање лирских субјекта* изражено је несвршеним глаголом обликом – *чин чекања није довршен и, као йакав ће надйрајати и само йевање*.

Каква је заједница са којом песник успоставља идентификацију, подразумевајући да и читалац учини исто? Ко смо *ми* који „чекамо цара крај пучине”²¹ сиве”

17 Велибор Глигорић, један од најранијих тумача Петковићеве поезије („Матош–Дис–Ујевић”), у апсолутизованој моћи „Српског књижевног гласника” препознаје „сметњу у развоју наших уметничких индивидуалности” (1929: 39). Уплав Дисове поезије, стога, могао би се тумачити као неопходан, али и неизбежан трзај у двадесетовековном књижевном таласу након којег се, према инверзној логици епоха, колективни (скерлићевски) принципи замењује са индивидуалним.

18 Миодраг Павловић дао је најгласнији и најоштри суд о Дисовим родољубивим стиховима. „По нашем мишљењу, у патриотској поезији Дис није написао готово ниједан ваљан стих, с друге стране, пак, у осталој својој поезији чини нам се да није написао песму у којој бар нешто не би ваљало” (2005: 233).

19 „Дис је опевао рат и славу као ниједан други наш песник: сасвим лично и лирски, из најдубљег ганућа свога срца” (Манојловић 1998: 259).

„У Дисовим ратним песмама плене осећаји нежности, прикази трагичне димензије рата, дах смрти, стрепња, црна ноћ и чудни космички путеви до поробљене отаџбине. Ма колико били лични и интимни, Дисови ратни стихови су и одраз колективне свести, зато што је тешко пронаћи српског војника, који се тих дана не поистовећује са Дисовим песмама” (Миладиновић 2014: 29).

20 Управо овај глагол ће, у потоњој, апсурдистичкој књижевности бити кључан за разумевање индиферентности и пасивизираниости послератне цивилизације која, на развалинама уздања у трансценденцију и ауторитет, узалудно, колико и упорно, очекује њихов други долазак (*Чекајући Годоа* – Смјуел Бекет, *Чекање* – Хорхе Луис Борхес, *Сйолице* – Ежен Јонеско, *Шесћ лица йражи йисца* – Луиђи Пиранделло).

21 И у овој збирци најкруцијалније песничке поруке кодиране су призором неба припојеног мору, Апсолута стопљеног са земљом. Како Предраг М. Јашовић закључује „код Диса је вера у Бога била неодојива од вере у слободу развијеног патриотског осећања” (2017: 176).

(*Ми чекамо цара* – Дис 2004: 66). Под псеудонимом плурала Дис је сакрио све прошле, садашње и будуће жртвоване, међу којима ће се, недуго по штампању збирке, и сам обрести. Њиховим гробовима преостаће да се дуго и стрпљиво, иако безнадежно, надају доласку свога владара. Те ће раке постати отеловљења потлаченог народа који, уместо цара као персонификације слободе и мира, дочекују сан покоја и заборав. Дуж читаве збирке, гробови, попут новорођенчади, ничу као из воде²² – учесталим поистовећивањем рађања и умирања, песник читаоцима у аманет оставља питање – Ко међу живима остаје да чека цара када у покрове утону нова поколења?²³ Мрачни одговор на ово питање нагони песника да беспоговорно ћудљиво узвикне: „Ја немам сузе за хумке синова, / За хумке деце отаџбине ове, / Што су свој живот као булке дала / За стару мис’о и границе нове, / За прошлу славу и реч са гусала” (*„По гробовима”* – Дис 2004: 72).

Иако су аналитичка становишта о искренности, односно иронизацији патриотског певања у збирци *Ми чекамо цара* радикално непомирљива, нама се чини да један (интенционални?) алогизам може да превагне на њолзу друге теорије. Иако би Дисов стиховни строј требало да послужи глорификацији круне, иако је цар зазван већ у самом наслову – ова фигура ће до краја певања остати одсутна! У безмало свакој песми ослушнута је Дисова инвокација владара који се никада неће појавити на бојиштима упрљаним „У име његово и на васкрс раје” (*„Прва песма среће”* – Дис 2004: 71), и који ће, уместо заштитника заједнице остати далеки, имагинарни и сасвим неоствариви идеал. Упркос посвети, строфе неће славити култ недочеканог вожда – оне ће реч препустити (само)жртвованом народу, постајући његов епитаф.

Дис је схватио нешто што је у животу најтеже схватити, а за шта не треба, каткад, ни школа, ни филозофија, па ни религија, и до чега може да дође неко ко није ни песник, ни филозоф, ни свештеник: жртва као универзални принцип живота. Не жртва у име будућих награда и не жртва као мазохистичка меланхолична патња, већ жртва као опредељење, као врлина која је сама себи награда (Јеротић 2015: 121).

Традиционално поимање владара као очовечења самог Творца, такође је пажљиво иронизовано. Уколико прихватимо претпоставку да је Апсолут подвргнут сумњи, децентрализован, те напуштен у *Уйойљеним душама*, веома је захтевно одгонетнути разлоге Дисових учесталих и директних зазивања бога у збирци *Ми чекамо цара*.²⁴

22 „И док наше мајке сузама се гуще, / Брегалницом расте гробље ново, свеже” (*„Испод звезде среће”* – Дис 2004: 81).

23 Једини живи беседници у овој збирци су деца. Дакле, песник јасно даје до знања да песме није спевао у част владара, већ у част, али и на упозорење онима који за царством остају. Подно наслова „Уздах са Дунава” убележена је посвета „За дечија уста” (Дис 2004: 67), којима ће песма и бити опевана. Стојећи на Калемегдану, нестрпљиво Дисово *Српче* запитаће своју груду: „Када ће у бој поћи наше моћне чете, / Да униште једном име господара, / Који као тиран гуши земље свете” (Дис 2004: 67).

24 О Дисовом загонетном окретању имену божјем у збирци *Ми чекамо цара* писао је Предраг М. Јашовић. Он је овај песников преседан тумачио у патриотско-религиозном кључу – као прелазак са индивидуалног (*Уйойљене душе*) на колективни принцип. „Стиче се утисак да се истицањем

Ишчезнуће Апсолута узрокује ишчезнуће земног ауторитета. Истоветни нестанак оба арбитра Дис ће предочити у варљивим призорима и иронизованим значењима песме „Са крином у руци”.

Када буде легло поколење моје, / С њим ћу и ја лећи на крило Владара, /
Под пространим небом отаџбине своје // И ми ћемо лећи лицем према Богу, /
Са тријумфом правде над балканским звером // И док нашу децу освајали буду, /
Историја нова и слободе звуци, / Сећање на срамног и кажњеног Јуду, / Ми ћемо
спавати са крином у руци (Дис 2004: 84).

У залудном чекању оба одсутна надзора, авети из *Ушћољених душа* враћају се у Дисове строфе, где се наново: „Зао дух диже, к’о мртац из раке, / Над земљом бола, колевком јунака” („Ту је већ земан” – Дис 2004: 82).

Зенит антагонизма између владарске роле и напуштеног колектива Владислав Петковић Дис досегнуће у песми „Споменик”. Међа памћења и заборав повучена је на гробљу, међу велелепним споменицима „давних минулих џинова” и ракама безимених страдалника који „као измишљени да су били” (Дис 2004: 74). Док се споменик узвисио као симбол, запис о *дивовској* моћи монарха, подно њега, „У плитком гробу, нескрштених руку, / Без свог покрова и под тешком бедом” (Дис 2004: 85) уснили су *цвећови славе*. И док поносити споменик намерава да „живи, има живот дуги, / Да данас силази у нова предања, / Да спрема нараштај за споменик други” (Дис 2004: 75), погинули спавају „прости, без украса, / И њине груди густе први плаве” (Дис 2004: 75). Док чекају.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Циљ нашег претходног истраживања био је да покушамо да изнађемо нову интерпретативну перспективу поезије Владислава Петковића Диса. Тежили смо да изађемо из окриља општих места у оквиру којих се Дисова поезија и данас неретко тумачи, те да њене стожерне елементе покушамо да прочитамо кроз призму једне од водећих двадесетовековних филозофија, егзистенцијализма. Најпре смо, уз помоћ веома разноврсних секундарних извора, покушали да оцртамо и пратимо путању којом је Дисова поезија прошла – од вишедеценијског тамновања под стегамa чувене Скерлићеве критике до разматрања савремених теоретичара (нпр. Ненин, Раичевић, Јашовић) који поменуте стихове ослобађају, присаједињујући их ширим токовима европске и светске књижевности, обухваћене завладалом декаденцијом.

Неминовно је да је Владислав Петковић Дис био један од антиципатора историјских сломова који су тадашњој Европи наметнули ново, изразито сурово лице. Узевши ту општеприхваћену и непобитну премису као иницијалну, покушали смо да укажемо на (претпостављамо неосвешћену и неинтенционалну) сродност његових песничких мотива са мотивима егзистенцијалистичких стваралаца.

песме у име колектива долази до повлачења индивидуалности и индивидуалног, а истиче се колективно. Име божје спомиње се само у име колектива, када је слогом остварена саборност или је заједничким говором уз помоћ Божју тек треба остварити” (2017: 160).

Окретање унутарњем бићу, индивидуи и интроспекцији, без икаквог осврта на трансцендентне силе или арбитре, био је један од суштинских постулата предегзистенцијализма (филозофије Серена Кјеркегора) и егзистенцијализма (Сартрове и Камијеве филозофије). Приметили смо да се у Дисовој првој збирци (*Ушойљене душе*) фигура Апсолута (априорног арбитра) у потпуности деформише и ишчежава, тако да људска егзистенција остаје без ослонаца, напуштена и сама. Потом смо приметили да се детронизација ауторитета са фигуре Апсолута *сјуушиа* на земаљско тло и подрива фигуру владара. Иако се с правом може учинити да наслов друге Дисове збирке (*Ми чекамо цара*) глорификује репрезента колектива, његов лик се открива као изразито иронизован, значењски тек окрзнут ехо и заједници подређен, *аниајонисй*.

Ликови деструктивних и аутодеструктивних владара познати су нам из Сартровог (нпр. драма *Мувe*) и Камијевог стваралаштва (нпр. драма *Калијула*), где су ове фигуре приказане као суштински иронизовани и девијантни уништитељи заједница, а не као њихови подразумевани заштитници. Управо на трагу оваквих разматрања, дошли смо до претпоставке да у својој другој збирци Владислав Петковић чини исто – уместо очекиване глорификације владара чије појављивање народ са уздањем ишчекује, Дис у потпуности изокреће традиционалну, светоназорну функцију круне, опевајући и ламентујући над напуштеном заједницом која у рововима гине без предводника.

Надамо се да ће наше истраживање, у којем су егзистенцијалистички елементи Дисове поезије тек окрзнати, пружити импулс будућим књижевним интерпретаторима, дати допринос при *ослобађању* Дисовог песништва из оквира општих места и, мада посредно, помоћи да се српска предратна књижевност још боље уклопи у шири европски и светски контекст, који се никако не би смео изналазити искључиво у поетици парнасизма.

ИЗВОРИ

Петковић Дис 2004: Владислав Петковић Дис. *Нирвана*. Београд: Трагови: НЕ & БО: АКИА М. Принц.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрејевић 2005: Даница Андрејевић. *Српска поезија XX века*. Београд: Просвета.
- Глигорић 1929: Велибор Глигорић. „Матош-Дис-Ујевић”. *Српски књижевни гласник*, књ. 28, бр. 1, стр. 70–71.
- Зорић 1995: Павле Зорић. *Слух за тајне ствари*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Јашовић 2017: Предраг М. Јашовић. *Ка поетици српске модерне: религијска ђемашица и мојиви у поезији српских модернисаја*. Нови Сад: Бистрица.
- Јеротић 2015: Владета Јеротић. *Дарови наших рођака: психолошки оједи из српске књижевности*. Књ. 1. Београд: Ars libri; Бања Лука: Бесједа.
- Константиновић 1983: Радомир Константиновић. *Биће и језик*. Београд: Просвета.
- Манојловић 1998: Тодор Манојловић. *Основе и развој модерне поезије*. Зрењанин: Градска библиотека Жарко Зрењанин.
- Миладиновић 2014: Зоран Миладиновић. „Српска књижевност у Првом светском рату”. *Књижевни мајазин: месечник Српској књижевној друштва*, год. 14, бр. 158/162, стр. 26–31.
- Милинчевић 1977: Васо Милинчевић. *Трајом наше баштине: открића из књижевне наслеђа*. Београд: Слово љубве.

- Ненин 2006: Миливој Ненин. *Српска њесничка модерна*. Нови Сад: Венцловић.
- Павловић 2005: Миодраг Павловић. *Есеји о српским њесницима*. Београд: Просвета.
- Палавестра 1986: Предраг Палавестра. *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Петковић Дис 1957: Владислав Петковић Дис. „После шест година”. *Браничево: часопис за књижевност, културна и друштвена питања*, год. 3, бр. 3, стр. 25–33.
- Петковић 2004: Новица Петковић. *Оледи о српским њесницима*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Раичевић 2011: Горана Раичевић. „Стара Душа Владислава Петковића Диса”. *Зборник Машице српске за књижевност и језик*. Зборник радова. Нови Сад: Матица српска; 593–619.
- Ранковић 1976: Милан Ранковић. *Особености Дисове поезије*. Београд: Народна књига.
- Сартр Пол 1964: Жан-Пол Сартр. *Езистенцијализам је хуманизам*. Прев. Вања Стулић. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Шутић 1985: Милосав Шутић. *Поезија и онтологија*. Београд: Аргус.

Jelena B. OGNJENović

POETRY OF EXISTENCE: ATTITUDES TOWARD FIGURES OF AUTHORITY IN THE POETRY COLLECTIONS OF VLADISLAV PETKOVIĆ DIS

SUMMARY

In the present study, we aim to examine the poetics of Vladislav Petković Dis within the framework of existentialism – one of the central philosophies of the postwar avant-garde era. Dis's anticipatory genius will be interpreted through his two poetry collections (*Drowned Souls*; *We Are Waiting for the Tsar*), based on the pronounced indications of an existentialist spiritual condition observed in them. We have noted that in many of Dis's verses, although often subtly, there is a discernible distrust and a renunciation of any form of support – transcendent or immanent – a stance that aligns with one of the key tenets of the individualist philosophy of existence. Accordingly, in the first collection (*Drowned Souls*), the poet's distancing from the Absolute will be analyzed, whereas in *We Are Waiting for the Tsar*, his ironic attitude toward the figure of the ruler (a profane authority) will be explored. The goal of this research, beyond providing further evidence of the compatibility of Dis's poetry with an existentialist (Sartrean–Camusian) engagement with the postwar world and its disrupted values, is to uncover the impulses of early avant-garde poetry that entered our literary landscape under the name of Vladislav Petković.

Keywords: Vladislav Petković Dis, *Drowned Souls*, *We Are Waiting for the Tsar*, the Absolute, authority.